

УДК 378.147:51

ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗААУДИТОРНОЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ

Ковальчук Олена Антонівна
м.Житомир

У статті визначено чотири рівні методології та багаторівневу класифікацію наукових підходів, що базуються на системі наукових методів, які поділяються за ступенем загальності та сферою використання. Здійснено порівняльний аналіз тлумачення поняття „підхід” у науковій літературі. Проаналізовано загальнонаукові методологічні підходи до проблеми організації позааудиторної навчально-виховної діяльності у системі вищої освіти. Охарактеризовано системний, діяльнісний, синергетичний підходи до організації позааудиторної діяльності у професійному становленні майбутніх учителів математики, що відповідають другому рівню методології.

Ключові слова: професійне становлення, позааудиторна навчально-виховна діяльність, методологія, підхід, загальнонауковий підхід.

В умовах модернізації системи вищої освіти в Україні загострюється проблема наповнення змісту освіти, що сприяє формуванню особистості, яка органічно поєднує у собі духовність та раціональність, забезпечує особистісний спосіб буття людини, її науково-теоретичне ставлення до навколишньої дійсності, здатність реалізуватися в особистісній та професійній сферах.

У провідних державних документах (Законах Укра-

їни: „Про освіту” (1996 р.), „Про загальну середню освіту” (1999 р.), „Про вищу освіту” (2002 р.), „Про професійний розвиток працівників” (2012 р.); програмі ЮНЕСКО „Освіта для XXI сторіччя” (1996 р.); „Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті” (2001 р.); Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.) до першочергових завдань віднесено: розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства; забезпечення виробництва та сфери послуг кваліфікованими працівниками; створення умов для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожного громадянина України.

Професійне становлення майбутнього фахівця виступає складним інтегральним показником, що включає в себе поєднання методологічної бази, методичного інструментарію та філософського підґрунтя, що забезпечує у своєму синтезі умови навчання та виховання особистості, здатної відчувати себе у світі на принципах відносної гармонії. Позааудиторна діяльність володіє потужним арсеналом засобів щодо гуманітаризації професійного становлення студентів та реалізує такі завдання: формує у студента якості особистості, необхідні для успішної майбутньої професійної діяльності та забезпечує задоволення потреб саморозвитку,

самовдосконалення та самореалізації; здійснює інтеграцію особистості в національну та світову культуру; формує загальнонаціональні якості особисті, спрямованість на удосконалення соціальних відношень; забезпечує отримання студентом майбутньої професії та відповідної кваліфікації на належному рівні; сприяє взаєморозумінню та співпраці між студентами, викладачами незалежно від національного, етнічного, релігійного та соціального походження з урахуванням світоглядних підходів та реалізації права на вільне висловлювання та переконання.

Саме тому особливу увагу сучасних педагогів, психологів, філософів, соціологів (В. В. Краєвський, Г. П. Васянович, А. Є. Конверський, П. Ю. Саух, В. П. Безпалько, Ю. Г. Татур, Н. В. Кузьміна, О. В. Кустовська, О. З. Власова, О. В. Вознюк, С. В. Лісова, Г. П. Несторенко, М. М. Таланчук, В. В. Чирка, та ін.) привертають головні тенденції розвитку професійної підготовки майбутніх фахівців, значущість і характер впливу методології на освітню діяльність, що забезпечує, в свою чергу, високий рівень професійного становлення майбутніх педагогів, їх особистісну та професійну самореалізацію.

Метою цієї статті, як складової частини нашого дослідження, є визначення та розгляд основних загальнонаукових методологічних підходів до проблеми організації позааудиторної навчально-виховної діяльності у професійному становленні майбутніх учителів математики.

Поняття „підхід” розглядається в науковій літературі [8; 12] як: світоглядна категорія, що відображає соціальні установки суб'єктів навчання як носіїв суспільної свідомості; глобальна і системна організація та самоорганізація освітнього процесу, що включає усі його компоненти і суб'єктів педагогічної взаємодії; базова ціннісна орієнтація педагога, що визначає його позицію до взаємодії у навчальному процесі; сукупність (система) принципів, що визначає загальну мету та стратегію відповідної діяльності, незалежно від того, чи є вона теоретичною чи практичною.

У загальному трактуванні поняття „підхід” ми керувалися визначенням, яке розглядає його як „комплекс парадигматичних, синтагматичних і прагматичних структур та механізмів у пізнанні та практиці, що характеризують конкурентоспроможні між собою (чи історично змінюють один одного), стратегії і програми в філософії, науці, політиці чи в організації життя та діяльності людей” [15].

На думку І. В. Блауберга та Е. Г. Юдіна, під методологічним підходом слід розуміти „принципову методологічну орієнтацію дослідження, позицію з якої розглядається об'єкт дослідження (спосіб визначення об'єкту), поняття чи принцип, що є керівним у загальній стратегії дослідження” [2, с. 74].

Сучасні наукові дослідження (Є. В. Бережної, В. В. Краєвського, Г. П. Васяновича, А. Є. Конверського, В. І. Лубського, Т. Г. Горбаченка, П. Ю. Сауха та ін.) використовують багаторівневу класифікацію наукових підходів, що базується на системі наукових методів, які за ступенем загальності та сферою використання поділяються на: загальнофілософські методи – це група методів, що відповідає *першому рівню методології* – філософським знанням; загальнонаукові методи – методи *другого рівня методології* – загальнонаукова методологія (системний, діяльнісний, синергетичний підходи, характеристика різних типів наукових досліджень, їх етапи та елементи); спеціальні наукові методи – методи, що визначають *рівень конкретно-наукової методології* (сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються у спеціальній науковій дисципліні); дисциплінарні методи; методи міждисциплі-

нарного дослідження. Дві останні групи методів визначають *четвертий рівень методології*, який включає методіку та техніку дослідження.

Розглянемо наукові підходи, що відображають загальнонаукову методологію, а саме: системний, синергетичний та діяльнісний підходи.

Системний підхід, як методологічний напрям сучасної науки, виник як протидія кризи XIX-XX ст., яка охопила наукове пізнання. Основи цього підходу відображено у роботах Л. фон Берталанфі [11], І. В. Блауберга, Е. Г. Юдіна [2] та ін. Подальше застосування системний підхід знайшов відображення у дослідженнях психологів та педагогів (В. П. Безпалька, Ю. Г. Татура, В. В. Краєвського, Н. В. Кузьміної, О. В. Кустовської, Б. Ф. Ломова, К. К. Платонова, Н. Ф. Тализіної та ін.).

О. А. Дубасенюк звертає увагу на те, що рушійною силою професійного становлення педагога є суперечності між різними характеристиками педагогічних явищ, між рівнями, різними порядками властивостей, між системами та підсистемами. Формування нових утворень в особистісній та діяльнісній сферах особистості супроводжується й руйнацією тих властивостей, які на певній стадії стали гальмом, тому в аналізі сутності діяльності майбутнього вчителя необхідно звернутися до психологічної теорії діяльності, професіографічних, психологічних і педагогічних концепцій діяльності, які розроблені на основі системного підходу [5, с. 26].

Ми розглядаємо системний підхід як методологічний інструментарій, за допомогою якого синтез частин-складових професійного становлення майбутнього вчителя не буде повним, якщо до нього не застосувати концепцію цілісності з головною тезою про незвідність цілого на частини.

На думку В. М. Колесникова, ключове місце у класифікації принципів системного підходу займає принцип саморозвитку, філософською основою якого є не історичний підхід, який шукає причини в минулому, а іманентну телеологію (вчення про внутрішнє цілепокладання, орієнтоване на майбутнє) [6, с. 106]. Тобто, позааудиторна діяльність для майбутнього вчителя математики повинна здійснювати проєкцію професійної підготовки у вищому навчальному закладі на виконання професійних обов'язків та функцій і формувати готовність до професійної самореалізації у педагогічній діяльності.

Л. В. Кондрашова звертає увагу на те, що систему позааудиторної роботи необхідно розглядати як сукупність виховних впливів, що забезпечують цілеспрямованість, систематичність, послідовність, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю студентів і базуються на принципах: професійно-педагогічної спрямованості навчально-виховного процесу; взаємозв'язку та взаємозалежності навчання і виховання студентів; тісному зв'язку навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі з педагогічною практикою [7, с. 6].

Системний підхід до організації позааудиторної діяльності дозволяє розглянути процеси навчання і виховання як ієрархічну, динамічну, багаторівневу систему, яка самоорганізовується і розвивається у цілісності та єдності всіх структурних одиниць, що виконують певні функції у навчально-виховному середовищі вищого навчального закладу.

У системі позааудиторної діяльності, як і будь-якої іншої, першочерговими є зв'язки інтеграції, тому що інтегративними, різноманітними за своєю структурою виступають самі об'єкти та мета діяльності, і як наслідок – організація, регулювання, управління цією діяльністю забезпечує реальну дію фактора інтеграції. Це викликано низкою при-

чин: розширення обсягів людської діяльності та появою принципово нових видів технологій; предметом діяльності, який свідомо регулюється, стає сама людська діяльність, внаслідок впливу суспільства на всю систему соціальних відносин, через що зростає роль соціального знання, яке є джерелом інструментальних засобів впливу [2, с. 7].

Система позааудиторної діяльності має складну структуру та представляє собою комплекс взаємопов'язаних блоків-компонентів: мета, заради якої створюється ця система; спільна діяльність викладача та студентів, що забезпечує реалізацію цієї мети; самих учасників як суб'єктів цієї діяльності; середовище системи, яке адаптовано її суб'єктами; керівництво, що забезпечує інтеграцію компонентів у її цілісну систему та сприяє її розвитку; відносини, що виникають у результаті цієї діяльності та спілкування, що об'єднують суб'єктів у деяке об'єднання, зокрема у позааудиторних формах діяльності.

Емерджентність (неадитивність системи) є результатом виникнення між елементами системи так званих *синергічних зв'язків*, які забезпечують більший загальний ефект функціонування системи, ніж сума ефектів елементів системи, що діють незалежно.

Синергетика вивчає механізми самоорганізації та саморозвитку систем, що є актуальним для сучасної організації позааудиторної навчально-виховної діяльності (О. З. Власова, О. В. Вознюк, С. В. Лісова, Г. П. Несторенко, П. Ю. Саух, М. М. Таланчук, В. В. Чирка, Г. Е. Чирка та ін.).

Системно-синергетична педагогічна теорія, розроблена М. М. Таланчуком [14], вказує на те, що будь-яку педагогічну систему можна розглядати як синергетичну цілісність, а особистість у педагогічному процесі – як синергетичну, соціальну систему, що здійснює саморозвиток. Причому характерною особливістю її є засвоєння та виконання соціальних ролей.

На думку О. З. Власової, добір синергетичних принципів (відкритість, нелінійність, самоорганізація тощо) має покладатися в основу розробки технологій навчальної діяльності. Це забезпечує нестандартний підхід до навчально-виховної діяльності, повноту і високу якість предметних знань, актуалізацію міжпредметних зв'язків, професійне становлення і професійну адаптацію майбутнього фахівця через різні навчальні дисципліни з урахуванням їх міждисциплінарних зв'язків [3, с. 6].

О. В. Вознюк вказує на врахування принципів формування творчої особистості, серед яких ми виділяємо принцип єдиного темпосвіту учасників позааудиторної діяльності й розвитку творчих здібностей у цій діяльності, коли під час еволюції відкриті неврівноважені системи інтегруються в складні цілісні структури, що розвиваються в різному темпі [4, с. 67].

Синергетичний підхід до організації позааудиторної діяльності за умов партнерської взаємодії „викладач-студент” має визначатися: відкритістю освітнього процесу та змісту навчального матеріалу для інновацій, які можуть запропонувати не лише викладачі, а й студенти; творчим характером навчання й виховання у процесі вищої освіти; заміною суб'єкт-суб'єктних стосунків викладача і студента на взаємини вільної співпраці заради розвитку й пізнання; дотриманням викладачами принципів індивідуального підходу до студентів зі спрямованістю навчально-виховної роботи на їх самоосвіту, самовиховання, самореалізацію; принципово відсутністю верхньої межі професіоналізму в майбутніх спеціалістів і у викладачів та пов'язаною з цим природною вимогою постійного професійного зростання особистості, яку навчають.

Синергетичний підхід як засіб аналізу позааудиторної діяльності визначає інтеграцію людини та світу як двох системних утворень. Завдання цієї діяльності визначаються спрямованістю педагога до мобілізації вихованця до міркувань про суть та походження речей, до пошуку цілісних життєвих сенсів, осягнення мистецтва мислительності, що включає: осмислення вихованцем свого місця й призначення у світі; вироблення концепції життя; свідомий вибір життєвих цілей; створення необхідних умов для самореалізації особистісних сил; рівень соціальної та психологічної зрілості; відповідальне ставлення до життя та до себе самого; духовно-практичну діяльність людини; відтворення в свідомості цілісної картини свого життя як індивідуальної історії в її часовій перспективі та ретроспективі.

Особистісний та професійний розвиток відбувається лише в процесі активної, емоційно забарвленої діяльності, в якій людина повністю реалізує свої можливості, здібності, виражає себе як особистість. Внаслідок чого діяльність приносить задоволення, стає джерелом енергії і натхнення, а основним принципом, що реалізується в такій діяльності, є принцип активності.

Місце та роль поняття „діяльність” визначається насамперед тим, що воно належить до розряду універсальних, граничних абстракцій. Універсальність поняття цього типу породжує ще одну властивість, не досить очевидну, проте методологічно дуже суттєву – поліфункціональність, внаслідок чого ця категорія виконує різні функції, одна з яких полягає у тому, що діяльність може бути об'єктом наукового пізнання та вивчатися різними науковими дисциплінами [8].

Важливим аспектом в організації позааудиторної навчально-виховної діяльності є розуміння психологічної теорії діяльності, основи якої закладені С. Л. Рубінштейном, Л. С. Виготським.

На думку С. Л. Рубінштейна, під час професійної підготовки майбутнього вчителя необхідно враховувати три складові: „по-перше, те, що йому дала природа і що він повинен розвивати в собі; по-друге, те, що йому повинна дати наука і чого він повинен набути, зокрема, теоретичною роботою; по-третє, те, що він повинен створити сам на цьому природному ґрунті” [10, с. 120].

Послідовники цієї теорії (В. В. Давидов, Б. Д. Ельконін, О. В. Запорожець, О. М. Леонтьєв, А. В. Петровський, Н. Ф. Талізін та ін.) є основоположниками *діяльнісного підходу*, в рамках якого головна роль у розвитку особистості на певному віковому етапі відводиться „провідній діяльності”, яка характеризується тим, що в ній перебудовуються основні психічні процеси та відбуваються зміни психологічних особливостей особистості.

В основі діяльнісного підходу лежить вихідне положення, що провідною цінністю системи (в тому числі системи професійного становлення) є та діяльність, яка засвоюється, її зміст, функції. Людина, що оволодіває цією діяльністю, повинна прагнути сформувати, розвинути у себе відповідні якості. Індивідуальність людини, її власні інтереси і здібності стають засобом підвищення ефективності діяльності.

Діяльнісний підхід є базовим у дослідженні позааудиторної навчально-виховної діяльності, оскільки вона носить предметний характер та постає перед студентом у формі нормативно погодженого способу діяльності, який у результаті стає індивідуальним способом власної діяльності. Таким чином, у процесі засвоєння основ майбутньої професії відбувається формування внутрішнього плану діяльності, що становить основу психологічної системи діяльності майбутнього вчителя математики.

В основі такої діяльності лежить принцип єдності свідомості та діяльності, сформульований О. М. Леонтьєвим, який полягає в тому, що „пояснення природи свідомості лежить у тих особливостях людської діяльності, які створюють його необхідність: в її об'єктивно-предметному, продуктивному характері” [9, с. 127].

Б. Г. Ананьєв визначає цей підхід до дослідження особистості на основі результатів практичної діяльності та зазначає: „якщо особистість – „вершина” всієї структури людських відносин, то індивідуальність – це „глибина” особистості та суб'єкта діяльності” [1, с. 172]. Виміряти цю „внутрішню глибину” можна тільки об'єктивними методами, причому один із важливих індикаторів людської індивідуальності є активність творчої діяльності.

Швидкість соціальних і технологічних змін у навколишньому середовищі, прискорене нагромадження інформаційних ресурсів та засобів навчання, які стають більш доступними, мобільність населення зумовлюють переосмислення функцій і результатів навчально-виховної діяльності. Реалізацію цих завдань ефективніше забезпечує не підтримувальний, а інноваційний тип навчання, а його підґрунтя є особистісно-орієнтована освіта.

На думку Л. Д. Столяренка, зміст діяльності є одним із факторів економічного і соціального прогресу суспільства та повинен бути спрямований на забезпечення самовизначення особистості, створювати умови для її самореалізації [13, с. 27].

Ціннісна спрямованість такого змісту реалізує принци-

пи гуманізації, гуманітаризації, демократизації та культуро-відповідності.

Професійне становлення майбутнього вчителя математики у позааудиторній навчально-виховній діяльності передбачає його здатність до постійного збагачення своїх знань, умінь та навичок, рівня розвитку професійно-важливих особистісних якостей, спрямованість на професійно-творчий саморозвиток та самореалізацію, що у сукупності представляє собою домінуючі показники якості професійної освіти, її цільові орієнтири.

Аналіз вищевказаних підходів дозволив нам визначити особливості позааудиторної діяльності, глибинні основи її організації та розкрити механізми реалізації позааудиторної роботи з врахуванням динаміки внутрішніх зв'язків.

У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури з'ясовано, що для організації позааудиторної діяльності необхідно реалізовувати такі загальнонаукові підходи, як системний, діяльнісний, синергетичний, що утворюють складну систему, яка характеризується їх співвідношенням та взаємозалежністю. На основі аналізу означених підходів обґрунтовано думку про їх глибинну внутрішню єдність, взаємозв'язок, взаємодоповненість, компліментарність і можливість реалізації та вирішення завдань дослідження. Перспективою нашого подальшого дослідження стане визначення сукупності підходів конкретно-наукової методології та встановлення взаємно однозначної відповідності у ієрархічній структурі рівнів методології для забезпечення якісної професійної підготовки майбутніх фахівців.

Література та джерела

1. Ананьєв Б.Г. О проблемах современного человекознания / Б.Г.Ананьев. – М.: Педагогика, 1977. – 371 с.
2. Блауберг И.В. Становление и сущность системного подхода / И.В.Блауберг, Э.Г.Юдин. – М.: Наука, 1973. – 270 с.
3. Власова Е.З. Адаптивное обучение на новом витке развития педагогических идей: учебный процесс в педагогическом вузе с позиций синергетики / Е.З.Власова // Наука и школа. – 1999. – № 5. – С.2-9
4. Вознюк О.В. Развитие вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід: Монографія / О.В.Вознюк; [за ред. проф. П.Ю.Сауха]. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – 184 с.
5. Дубасенюк О.А. Теорія і практика професійної виховної діяльності педагога: Монографія / О.А.Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім.Івана Франка, 2005. – 367 с.
6. Колесников В.Н. Лекции по психологии индивидуальности / В.Н.Колесников. – М.: Институт психологии, 1996. – 224 с.
7. Кондрашова Л. В. Внеаудиторная работа по педагогике в педагогическом институте / Л.В.Кондрашова. – Киев; Одесса: Высшая школа. Глав. изд-во, 1988. – 160 с.
8. Краевский В.В. Методология педагогики: новый этап: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В.В.Краевский, Е.В.Бережнова. – М.: Издательский центр „Академия”, 2006. – 400 с.
9. Леонтьев А.А. Ключевые идеи Л.С.Выготского – вклад в мировую психологию XX столетия / А.А.Леонтьев // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – № 4. – С.5-11
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн – С.-Пб.: Питер, 1999. – 720 с.
11. Системный подход в современной науке: (К 100-летию Людвиг фон Бергаланфи): сб. ст. / [отв. ред.: И.К.Лисеев, В.Н.Садовский]. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 563 с.
12. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований: в помощь начинающему исследователю [Текст] / М.Н.Скаткин. – М.: Педагогика, 1986. – 152 с.
13. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология. (Серия „Учебники и учебные пособия”) / Л.Д.Столяренко. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Ростов н/Д: „Феникс”, 2003. – 544 с.
14. Таланчук Н.М. Системно-синергетическая концепция педагогики и учебно-воспитательного процесса: пособие [для рук. органов нар. образования, учеб. заведений и педагогов-новаторов] / Н.М.Таланчук. – Казань: ИССО РАО, 1993. – 91 с.
15. Философский словарь / Глоссарий Библиотеки духовной науки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <[http://predela.net/glossword/](http://predela.net/glossword/index.php/glossword)>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

В статье определены четыре уровня методологии и многоуровневую классификацию научных подходов, основанную на системе научных методов, которые делятся по степени всеобщности и сферой применения. Осуществлен сравнительный анализ толкования понятия „подход” в научной литературе. Проанализированы общенаучные методологические подходы к проблеме организации внеаудиторной учебно-воспитательной деятельности в системе высшего образования. Охарактеризованы системный, деятельностный, синергетический подходы к организации внеаудиторной деятельности в профессиональном становлении будущих учителей математики, соответствующие второму уровню методологии.

Ключевые слова: профессиональное становление, внеаудиторная учебно-воспитательная деятельность, методология, подход, общенаучный подход.

Four levels of methodology and multilevel classification of scientific approaches have been defined, based on the system

of scientific methods which are divided after the degree of generality and sphere of the use. The comparative analysis of interpretation of concept „approach” has been carried out in scientific literature. Scientific methodological approaches to the problem of organization extracurricular educational activity in the system of higher education have been analysed. The system, activity, synergistical approaches for organization of extracurricular educational activity in the professional becoming of a future mathematics teachers it is described, that answer the second level of methodology.

Key words: professional becoming, extracurricular educational activity, methodology, approach, general scientific approach.